

TÜRKİYE’DE DINDARLIĞIN TESPİTİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR VE TAHKİKİ DINDARLIĞIN ÖLÇÜLMESİYLE İLGİLİ ÖNERİLER

Erol ERKAN (*)

Öz

Din sosyolojinin önemli problemlerinden biri, dinin, toplumun değişik katmanlarda nasıl algılandığı ve hangi düzeyde yaşandığının ölçülmesidir. Bu amaçla birtakım tipolojiler ve ölçekler geliştirilmeye çalışılmıştır. Ancak dindarlık ile ilgili genel-geçer bir ölçek geliştirmenin ve tipoloji ortaya koymanın zorluğu ortadır. Ayrıca her türlü tanım ve tasnif girişiminde, toplumsal gerçeklikteki olgusal çeşitlilik ve farklılıkların sınırlı kategorik yapılar içinde kaybolma/yok sayılma riskleri de bulunmaktadır. Bu gibi problemler, araştırmacıları, dini hayatın gerçeğe en yakın şekliyle tespit ve anlaşılması için bu alanda farklı bakış açılarıyla yeni çalışmalar ortaya koymaları ve katkı sunmaları hususunda motive etmektedir. Bu makalede Türkiye’de dindarlığın tespiti için yapılan çalışmalar hakkında bilgiler sunulmakta ve ayrıca Türkiye’de genel olarak dindarlığın özelden ise tahkiki dindarlığın tespiti ile ilgili teorik önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din, Dindarlık, Dindarlık Tipolojisi, Dindarlık Ölçeği, Tahkiki Dindarlık.

The Studies on Detection of Religiosity in Turkey and Recommendations on Measuring of Genuine Religiosity

Abstract

One of the major problems of the sociology of religion is measured of religiosity which can perceived and experienced as being different in different layers of society. For this purpose, a number of religiosity typologies and scales have been tried to improve. However, it is difficult to present the general-switches a scale about with religiosity. In addition, the definition and classification of all kinds carry the risk of loss in the limited categorical structure of the factual differences in social reality. Such problems are motivated researchers to new studies with different perspectives to detect the most realistic form of religious life in this area. In this article is presented information about the studies conducted for detection of religiosity in Turkey. In addition, it is presented the theoretical recommendations about detection of religiosity as general and genuine religiosity as particular in Turkey.

Keywords: Religion, Religiosity, Typology of Religiosity, Scale of Religiosity, Genuine Religiosity.

*) Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi İlahiyat fakültesi Din Sosyolojisi
(e-posta: erkanerol27@hotmail.com)

Giriş

Din sosyolojisi dinin toplumsal tezahürleriyle ilgilenir. Bu tezahürler değişik biçimlerde olabilmektedir. Dinin toplumsal tezahürlerinin farklılığı toplumun nitelikleriyle ilgili olduğu kadar dinin yapısıyla da ilgilidir. İnananlardan beklentiler dinlere göre farklılık arz eder. Ayrıca bir dinin kendi müntesipleri içerisinde algılanması ve yaşanması değişik şekillerde ve düzeylerde gerçekleşir. Bu noktada din sosyolojinin önemli konularından biri, bir dinin kendi müntesipleri arasında değişik katmanlarda nasıl algılandığı ve hangi düzeyde yaşandığının tespitidir. Diğer bir ifadeyle din sosyolojisinin önemli problemlerinden biri de dindarlığın ölçülmesidir. Bu makalenin konusunu da dindarlığın ölçülmesi teşkil etmektedir. Amacımız hem Türkiye’de dindarlığın ölçülmesiyle ilgili geliştirilmiş ölçekler ve dindarlık tipolojileri hakkında özlü bilgi sunmak hem de bundan sonra bu alanda yapılacak çalışmalar için özellikle de tahkiki dindarlığın tespiti için teorik olarak önerilerde bulunmaktır¹. Ayrıca bu çalışmada ‘Türkiye’de yerinde ve kuşatıcı dindarlık ölçeği ve tipolojisi nasıl olmalıdır?’ sorusuna da cevap aranmaktadır. Çalışmanın dindarlık ölçeğinin ve tipolojisinin geliştirilmesinde katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Teorik Arka Plan

Dindarlığın ölçülmesiyle ilgili çalışmalar Batı’da 1930’lara kadar uzanmaktadır. 1930’ların başlarından itibaren dindarlık ve dini çevre çeşitliliği, ampirik olarak araştırılmaya başlanmıştır² (Karaşahin, 2008: 193). Ancak bu çalışmalarda tek boyutlu dindarlık ölçekleri kullanılmış, yapılan çalışmalarda Tanrı’ya inanç, dinî ibadetlere katılım ve bir dinî gruba aidiyet gibi göstergeler dindarlık işareti olarak kabul edilmiştir (Yapıcı, 2002). 1960’lardan itibaren ise dindarlığın çok boyutlu olarak incelenmesi gerektiği öne sürülmüştür (Karaşahin, 2008). Gordan W. Allport ve J. M. Ross adlı bilim adamlarının geliştirdiği dinî yönelim ölçeği bu yönde atılmış önemli adımlardan birisidir. Morton King, G. Lenski, J. E. Faulkner ve G. F. De Jong (Onay, 2001) gibi birçok araştırmacı da dindarlığı çok boyutlu olarak araştırmıştır. Dindarlığın çok boyutlu bir fenomen olduğunu ortaya koyan önemli isimlerden biri de Charles Y. Glock olmuştur. Glock, R. Stark’la birlikte yaptığı çalışmalarda dindarlığı ‘inanç, ibadet, tecrübe, bilgi ve etki’ şeklinde beş boyutta ele almıştır (Glock, 1998). Belki de bugüne kadar geliştirilmiş en kapsamlı ve en bütüncül ölçek, Glock ve Stark tarafından teorik bir analiz üzerine oturtulmuş olan dini bağlılığın boyutları ölçeğidir (Mehmetoğlu, 2006). Batı dışı toplumlar için de geliştirilmiş bir takım tipolojiler bulunmaktadır. Marshal G. S. Hodgson (1993), Ernest Gellner (1994) ve Muhammed Arkoun (Günay, 2001) gibi isimlerin İslâm toplumları için geliştirdikleri tipolojiler bu çalışmalar arasında sıralanabilir.

- 1) Tahkiki dindarlığın tespitiyle ilgili buradaki öneriler doğrultusunda model bir ölçeğin geliştirilmesi ise ileride müstakil bir çalışmanın konusu olabilir.
- 2) Robert Lynd-Helen Lynd (1929) tarafından gerçekleştirilen “Middletown: A study in Contemporary American Culture” isimli çalışma bu gibi araştırmalara örnek olarak verilebilir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: N.J Demerath, “Religion and Social Class in America”, *Sociology of Religion*, edit: Roland Robertson, New York, 1976.

Ülkemizde ise dindarlığın ölçülmesi ile ilgili çalışmalar 1960'larda başlamıştır. Türkiye'de Müslüman dindarlığı ile ilgili çalışmaların ölçek geliştirme yöntemi açısından Glock, Lenski, King ve R. A. Hunt'ın 1960'lı yıllardaki çalışmalarının örnek alındığı ve Müslüman dindarlığının da benzer boyutlarla kavramsallaştırıldığı görülmektedir (Onay, 2001). Ancak burada bir takım güçlüklerle karşılaşmaktadır. Her şeyden önce toplumda dindarlık olgusu, kişiden kişiye, bir gruptan yahut bir çevreden bir başkasına ve hatta devirden devire önemli değişikliklere ve çeşitlenmelere sahne olan dinamik ve diyalektik bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle, toplumda çeşitli boyutlarda ve şekillerde gözlemlenebilen farklı dindarlık eğilimlerinin bilimsel bir anlayış içerisinde nasıl ölçüldüğü ve bu ölçme girişimleri sonucu gözlemlenen dindarlık yönelimlerinin nasıl tipolojileştirildiği sorunu karşımıza çıkmaktadır (Çoştu, 2009). Bu sorunu aşma noktasında ilk kez Mehmet Taplamacıoğlu (1962), Türkiye genelinde dinî hayatın yoğunluğunu tespit için bir ölçek geliştirmiştir. Taplamacıoğlu geliştirdiği bu ölçekte dindarlığı beş kategoriye ayırmıştır. Bu kategoriler şu şekildedir:

- 1) *Gayr-i amil (Non-pratiquants) Grup*: Namaz kılmayan, orucu tutmayan, Cenaze namazı dışında diğer dinî ritüellere katılmayan grup.
- 2) *İdare-i maslahatçı (Opportuniestes) Grup*: İçinde bulunduğu ortama göre davranan kimselerdir. Normal şartlarda namaz kılmayan, oruç tutmayan ancak ortamda namaz kılınıyorsa kılan, oruç tutuluyorsa tutan gruptur.
- 3) *Dini bütün veya Âmil (Pratiquants) Grup*: Namazını kılan, orucunu tutan, dinî sorumluluklarını yerine getiren gruptur. İbadetleri dışında dünyevî işleriyle meşgul olurlar.
- 4) *Sofu (Pieux) Grup*: Farz ve sünnetlerin dışında nafile ibadetlere de dikkat edip bunları yerine getiren gruptur. Günlerinin büyük bir kısmını ibadetle geçirirler. Dünyevî işlerini kuşatacak biçimde dinî sorumluluklarına bağlı kimselerdir.
- 5) *Softa (Bigots) Grup*: Müzik dinlemeyi, futbol oynamayı günah sayan, yeniliklere 'gâvur icadı' diyen, herkesten şüphe duyan, gerçek dinin silinip gittiğine inanan kimselerdir (Taplamacıoğlu, 1962).

Taplamacıoğlu'nun dışında bu alanda çalışma yapanlar arasında Erdoğan Fırat (1977), Mehmet Emin Köktaş (1993), Münir Koştaş (1995), Kayhan Mutlu (1989), Hüseyin Peker (2000) ve Ahmet Y. Ocak (2001) gibi isimler sıralanabilir. Bu isimler arasında Ocak (2001), tarihi materyale dayalı olarak yaptığı çalışmasında dindarlığı 'halk(popüler) İslâmı', 'kitabî(mederese) İslâmı', 'tekke(mistik) İslâmı' ve 'devlet (siyasallaşmış) İslâmı' şeklinde temel olarak dört tipe ayırmıştır. Hüseyin Peker ise dinî şahsiyetleri 'inançla ilgili esasları kabul etmeyenler', 'dinde inancı esas alan, ibadeti önemsemeyenler', 'dinin özünden ziyade dinî pratiklere önem verenler', 'istem ve arzularını engelleyip, zikre önem verenler', 'inanç ve ibadetin birlikte olmasını isteyenler', 'inanmadıkları halde inanmış gibi davrananlar' şeklinde sınıflandırmıştır. Kayhan Mutlu (1989) ise dindarlık ile ilgili herhangi bir sınıflandırmada bulunmamıştır. Ancak Kayhan, dindarlığın ölçülmesiyle ilgili olarak bir ölçek geliştirmiştir. Mutlu, geliştirdiği ölçeği madde analizi ve güvenilirlik

testi gibi analizlerden geçirerek ölçeğin bilimsel güvenilirliğini göstermeye çalışmıştır. Ayrıca Mutlu, çalışmasında ‘*dindarlığı*’ bağımlı değişken olarak ele alırken ‘*yerleşim alanı, cinsiyet, eğitim durumu ve ekonomik gelir durumu*’ gibi faktörleri de bağımsız değişken olarak ele almıştır.

Dindarlığın tespiti ile ilgili yapılan çalışmalardan biri de Ünver Günay’ın (1999) Erzurum ve çevresinde anket çalışmasına dayanarak yaptığı araştırmadır. Bu çalışmayla bir dindarlık tipolojisi ortaya koymaya çalışan Günay, özellikle dört çeşit dindarlıktan söz etmektedir. Bunlar:

- 1) *Geleneksel Halk Dindarlığı*: Dinî yaşayışta halk kültürü içinde kökleşmiş ve kalıplaşmış unsurların egemen olduğu dindarlık tipi.
- 2) *Seçkinlerin Dindarlığı*: İslâm bilginlerince hurafe ve batıl itikat diye nitelenen öğelere yer verilmeyen dindarlık.
- 3) *Laik Dindarlık*: Dini sadece Allah ile kul arasında kutsal bir bağ olarak gören ve dinî inançlarını günlük hayatına yansıtmayan kişilerin dinî yaşayış biçimi.
- 4) *Tranzisyonel Dindarlık*: Geleneksel dindarlık tip ile laik dindarlık tipi arasında geçiş teşkil eden dindarlıktır.

Dinin emir ve yasaklarına riayet ve bunların yaşanmasıyla ilgili olarak Günay’ın ortaya koyduğu bir diğer tipolojide ise dindarlar dört sınıfta değerlendirilmektedir:

- 1) *Ateşli Dindarlar*: Dinin emir ve yasaklarına sıkı sıkıya bağlı olan bu grup, dinî gerekleri günlük hayatlarına yansıtırlar. Dinî inançlarına tam bir teslimiyetle bağlı olan, dinî pratiklerini düzenli olarak yerine getiren ve toplumsal davranışlarını dinî inançlarının etkisiyle biçimlendiren bu kimseler üçe ayrılmaktadır. Birincisi, dinin emirlerini yaşantıları içerisinde bir çeşit alışkanlık ve gelenek haline geldiği kişilerin oluşturduğu ‘*sofular*’ kategorisidir. İkincisi, taassup noktasına varan bir bağlılıkla dinini yaşayan ‘*softa dindarlar*’ grubudur. Üçüncüsü ise belirli dinî gruplara ve cemaatlere bağlı olan ve dini bu açıdan yaşayanların oluşturduğu ‘*grupçu dindarlar*’dır.
- 2) *Alaca Dindarlar*: Dinî inançlara içten bağlı olmakla birlikte dinî pratiklere bağlılıkta düzenli olmayan kimselerden oluşmaktadır.
- 3) *Mevsimlik Dindarlar*: Dinî inançlara az çok saygılı olmakla birlikte dinî pratiklere yalnızca kolektif dindarlığın arttığı zamanlarda, özellikle Ramazan ayında ve kandil gecelerinde dinî faaliyetlere ilgi gösterenler bu kategoriye girmektedir.
- 4) *Beynamaz Dindarlar*: Dinî inanışlara saygılı olmakla dinî pratiklere yaşantılarında çok az yer veren ve namaz kılmayan manasında ‘*beynamaz*’ olarak adlandırılan kişilerdir. Ancak bunların, kendilerine bir çıkar sağlayacağını düşündükleri zaman, durumu idare etmek için bazı dinî pratikleri yerine getirmeye çalıştıkları gözlenmektedir.
- 5) *İlgisiz Dindarlar*: Dinî inançlara saygılı ve bağlı olup dinî pratiklerin hemen hemen tümüne karşı ilgisiz kişilerdir (Günay, 1999: 260-264).

İslâmî dindarlık ölçeği üzerine bir çalışma da 1994 yılında Veysel Uysal (1995) tarafından gerçekleştirilmiştir. Uysal, bu çalışmasında Glock gibi dindarlığı '*inanç, ibadet, bilgi, hayata etki ve ibadetin ferdi ve sosyal fonksiyonu*' gibi beş boyutta incelemiştir. Ayrıca Uysal, bu araştırmada '*cinsiyet, yaş, medeni durum ve eğitim durumu*' gibi faktörleri bağımsız değişken olarak ele alırken dindarlığın bahsedilen beş boyutunu ise bağımlı değişken olarak ele almıştır. Uysal dinî hayatın değişik boyutlarıyla ilgili kanaat, inanç, tutum ve davranışları dikkate alan ve Müslümanlar için geçerli olabilecek bir İslâmî dindarlık ölçeği geliştirmeye gayret etmiştir. Verileri faktör analizine ve güvenilirlik testine tabi tutarak ölçeğin bilimsel açıdan önem ve ciddiyetini ortaya koymaya çalışmıştır. Uysal, bilgi toplam aracı olarak bir anket geliştirmiştir. İlk 7 sorusu deneklerin kişisel nitelikleriyle ilgili bilgiler toplamaya yönelik olan anket, toplamda 49 sorudan oluşmaktadır. Verilerin değerlendirilmesi sonrası, şahsi bilgiler için sorulan sorular hariç, 26 sorunun '*İslâmî dindarlık ölçeğini*' oluşturduğu görülmüştür (Uysal, 1995).

Dindarlık ölçeğiyle ilgili bir diğer çalışmada Asım Yapıcı (2002) tarafından gerçekleştirilmiştir. Yapıcı, dinî yaşayışın farklı tiplerini psikolojik bir bakış açısıyla inceleyerek dogmatik dindarlığın tespitine yönelik bir ölçek geliştirmeye ve geliştirdiği bu ölçeğin çeşitli tekniklerle geçerlik ve güvenilirliğini sınamaya çalışmıştır. Yapıcı, bu çalışmasında, dinin etki boyutunu dikkate alarak dört farklı dindarlık tipinden bahsetmektedir:

- 1) *Liberal Dindarlar*: Genellikle inançlı ve kutsal metinlere karşı saygılı ancak tutum ve davranışlarında dinî duygu ve düşüncelerin merkezî bir rolü olmayan kimse-lerin dindarlıklarıdır. Bu sebeple onlar günlük yaşamlarında pek fazla dinin etkisi altında değillerdir. Ayrıca liberal dindarların bir kısmı dinin kendilerinden talep ettiği ibadetleri yerine getirirken, bir kısmı da bu hususta gerekli özen ve ihtimamı göstermeyebilmektedir. Aynı şekilde inançlarında samimi olan liberaller olduğu gibi, olmayanlar da vardır.
- 2) *Muhafazakâr Dindarlar*: İnançlı ve kutsal metinlere karşı oldukça saygılı olan bu kişileri liberal dindarlardan ayıran en önemli özellik ise dinî inanç ve tutumların günlük hayatta açıkça kendisini hissettirmesidir. Çünkü bu gibi kişilerin merkezî tutumu dinî duygu ve düşüncelerinden beslenmektedir. Bununla birlikte muhafazakâr dindarlar içerisinde dinî pratiklerini yerine getirenler olduğu gibi, getirmeyenler de bulunmaktadır.
- 3) *Dogmatik Dindarlar*: İnançlı ve kutsal metinlere saygılıdır. Onların en önemli özelliği ise dinî tutumlarının günlük davranışlarını belirleme de önemli bir faktör olmasıdır. Çünkü aynı muhafazakârlarda olduğu gibi bunların da merkezî tutumlarını din oluşturmaktadır. Ancak dogmatik dindarları muhafazakârlardan ayıran ve onları karakterize eden asıl husus, dinî meselelere doğru-yanlış, sevap-günah, caiz-caiz değil ya da siyah-beyaz gibi birbirine zıt ikili (dikotomik) ayrımlarla yaklaşmaları, diğer kişileri ya da grupları da iyi-kötü şeklinde sınıflandırarak değerlendirme eğilimi göstermeleri, yani ara tonları görememeleridir. Onların bu özellikleri ötekilere karşı oldukça hoşgörüsüz bir tutum takınmalarına zemin hazırlamaktadır. Dogmatik dindarlar yeni fikirlere kapalıdır.

- 4) *Fanatik Dindarlar*: Dinî dogmatizmin biraz daha ileri noktası dinî fanatizmdir. Bu tür dindarların en önemli özelliği ise zihinsel olarak son derece katı olmaları, kendi inandıkları şeylere ısrarlı bir bağlılık göstermeleri, diğer dinî gruplara ve onların görüşlerine karşı aşırı derecede müsamahasız davranmalarıdır.

Yapıcı ayrıca rasyonel-entelektüel unsurların hâkim olduğu ‘*medrese dindarlığı*’ (*kitabî dindarlık*), tasavvufî hayatın ön plana çıktığı ‘*tekke dindarlığı*’ ve bu ikisi arasında sıkışan, bununla birlikte dinî, sihrî ve mistik öğelerin kendisini ciddi bir biçimde hissettirdiği ‘*geleneksel-halk dindarlığı*’ şeklinde bir tipolojiden söz etmektedir (Yapıcı, 2002).

Dindarlık ölçeğiyle ilgili bir çalışma da Mustafa Arslan tarafından gerçekleştirilmiştir. Arslan, kendi doktora tezinin (2002) ilgili bölümden geliştirerek yazdığı makalede, Türk halkı arasındaki yaygın inanış ve uygulamaların ifadesi olan popüler dinî tutumları ölçmek amacıyla bir ölçek geliştirmeye çalışmıştır. Arslan, ölçeğini din sosyologları, dinler tarihçileri ve halk arasındaki yaygın inanışları ve halkın manevî folklorunu araştıran araştırmacıların görüşlerine dayanarak geliştirmiştir. Geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarına ilişkin bulgular, 12 maddeden oluşan likert tipi ‘*Popüler Dindarlık Ölçeği*’nin geçerli ve güvenilir bir araç olduğunu göstermiştir (Arslan, 2003).

Dindarlıkla ilgili bir başka tipoloji de Vejdin Bilgin (2003) tarafından ortaya konmuştur. Ancak Bilgin, herhangi bir ölçek geliştirmemiştir. Bilgin’e göre, dindarın dinini hangi kaynaklardan öğrendiği önemlidir. Zira dindarın bilgi kaynakları doğal olarak dindarlığın yapısını da etkileyecektir. Bilgin, ülkemizde dindarlığın referansı olan ve birbirinden kısmî olarak farklılaşan üç bilgi kaynağından bahsetmektedir: Gelenek, dinî otorite (dinî grupların önderleri) ve dinî araştırmalar. O’na göre, bu açıdan dindarlığı geleneğe ve dinî gruplara dayanan dindarlık biçiminde iki ayrı tip – ‘*geleneksel dindarlık*’ ve ‘*cemaat dindarlığı*’ – olarak ele almak mümkündür. Bu ayrım dinî duygunun değil, bilgi ve davranışın farklılığı temeline dayanır (Bilgin, 2003).

Ejder Okumuş (2006) da sadece bir tipoloji geliştirerek dindarlığı ‘*gösterişçi dindarlık*’ ve ‘*samimi dindarlık*’ şeklinde kategorize eder. Gösterişçi dindarlık, ihlâsla sergilenen dindarlığın tersi olup teşhirci dindarlığı, dindarlıkta riyayı, ikiyüzlülüğü, ifade eder. Gösterişçi dindarlık, insanın samimi olarak, inandığı gibi değil, çeşitli hesaplarla başka kimselerin hoşuna gidecek şekilde davranmasıdır. Okumuş, gösterişçi dindarlığı ele aldığı çalışmasında, kavramsal olarak gösterişçi dindarlığın yerinde bir kullanım olduğu ve bir sosyal ilişki biçimi olarak gösterişçi dindarlığın gözlem ve tespitinin mümkün olduğu sonucuna varmıştır (Okumuş, 2006).

Dindarlık ölçeğiyle ilgili bir diğer çalışma da Yakup Çoştu (2009) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, Samsun örneğinden hareketle Türk halkının toplumsal alanda gözlemlenen dinî yönelimi ele alınmıştır. Bu yönelimi tespit için bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçekte dinî yönelim, biçimsel açıdan, ‘*normatif tarzı dinî yönelim*’ ve ‘*popüler tarzı dinî yönelim*’ olmak üzere iki boyutlu olarak ele alınmıştır. Normatif tarzı dinî yönelimden kastedilen, bireyin dinî yaşayış biçimini belirleyen öğelerdeki yönelim objesinin, o dinin temel itikâdî, amelî ve ahlakî öğretilerinden oluşmasıdır. Popüler tarzı dinî yönelimden

kastedilen ise, yönelim objesinin kaynağının, genellikle toplumun alışlagelen dini/mistik tarzı ritüellerinden oluşmasıdır.

Dinî Yönelim Ölçeğinde her madde için '1. Hiç Katılmıyorum', '2. Katılmıyorum', '3. Kararsızım', '4. Katılıyorum', '5. Kesinlikle Katılıyorum.' biçiminde 'beşli likert ölçek' kullanılmıştır. Bu araştırmada, 'Dini Yönelim Ölçeği'nin geçerliği 'kapsam geçerliği' (testi oluşturan maddelerin, ölçülmek istenen davranışı/özelliği ölçmede nicelik ve nitelik olarak yeterli olup olmadığına tespit edilmesi) ve 'yapı geçerliği' (faktör analizi yöntemiyle bir ölçüm aracının üzerinde oturduğu teorik temellere uygun, iyi bir ölçüm yapıp yapmadığı hususunun, usulünce örneklemden alınan cevaplara dayanarak analiz edilmesi) ile test edilmiştir. Ölçeğin güvenilirliği (kişilerin test maddelerine verdikleri cevaplar arasındaki tutarlılık olarak tanımlanır. Güvenirlik, testin ölçmek istediği özelliği ne derece doğru ölçtüğü ile ilgilidir.) için de ilk olarak 'Cronbach's Alpha' ('Alfa Modeli' olarak da bilinen 'Cronbach's Alpha' tekniği, ölçekte yer alan maddelerin homojen bir yapı gösteren bir bütünü ifade edip etmediğini inceler.) ve 'test yarılama' (Guttman Split-Half) iç tutarlılık değerlerine bakılmıştır. İkinci olarak ise, ölçeğin madde-toplam ilişki değerlerine bakılmıştır. (madde-toplam puan korelasyonu, test maddelerinin alınan puanlar ile testin toplam puanı arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Madde-toplam korelasyonunun pozitif ve yüksek olması, maddelerin benzer davranışları örneklediğini ortaya koyar ve testin iç tutarlılığının yüksek olduğunu gösterir.) Nihayetinde Çoştı, 37 maddeden oluşan ölçeğin, halkın normatif ve popüler tarzı dinî tutumlarını ölçmek için kullanılabilirliği sonucuna ulaşmıştır (Çoştı, 2009).

Kemalettin Taş (2006) da "Dindarlığın Kriterleri Üzerine Tipolojik Bir Araştırma" isimli çalışmasında 'geleneksel/ilmihalci dindarlık', 'modernist/hümanist dindarlık' ve 'popüler/hurafeci dindarlık' şeklinde üçlü bir tipoloji öngörür. Taş, bu çalışmada dindarlık kriterlerine yönelik tutumları ölçmek üzere likert tipi beşli derecelendirmeli 'Dindarlık Kriterleri Ölçeği' geliştirmiştir. Geliştirdiği bu ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarını gerekli analiz yaparak gerçekleştirmiştir. Ölçeğin tek bir yapıyı ölçüp ölçmediğini test etmek için faktör analizi ve ölçekte yer alan ifadelerin, ayırt etme gücünü ve bu kapsamda güvenilirliğini araştırmak için de madde analizini yapmıştır. Taş, araştırmasında 'Dindarlık Kriterleri Ölçeği'nin geçerli ve güvenilir bir veri toplama aracı olduğu sonucuna ulaşmıştır (Taş, 2006).

Sosyal bilimlerde birtakım kavram, tip ve kategorilerin ortaya konulması esasında 'sosyal hayat içerisinde birtakım düzenlilikler ve kurallılıklar' bulunur şeklindeki varsayımsal bir temele dayanır. Bu varsayımdan hareketle, kategori ve ideal tipler gerçekliği analiz edebilme araçları olarak kullanılmaya çalışılır. Ancak burada altını çizmemiz gereken, her türlü tanım ve tasnif girişiminde, toplumsal gerçeklikteki olgusal çeşitlilik ve farklılıkların sınırlı kategorik yapılar içinde kaybolma/yok sayılma risklerinin de olduğudur. Dolayısıyla tipolojilerde metotla ilgili temel sorun, kullanılan teknik ve araçların olgulardaki farklılığı ve çeşitliliği sınırlandırıcı yapılarından doğmaktadır. Diğer yandan tipolojilerin, sosyal gerçeklik içindeki insan eylemleri üzerine inşa edilmesi, onların belli

yasaları olan olgulardan çok, anlamlı eylemler olarak ele alınmalarını gerektiren araçları gerekli kılmaktadır (Çelik, 2005).

Buraya kadar çizilen çerçeve bize dindarlık ile ilgili genel-geçer bir ölçek geliştirme- nin ve tipoloji ortaya koymanın zorluğunu göstermektedir. Dinî hayatın hem bireysel hem de sosyo-kültürel bakımdan çok farklı şekillerde tezahür edebildiğini dikkate alan araştırmacıların farklı ölçütlere dayanarak çeşitli sınıflandırmalar ortaya koydukları ve böylece belli dindarlık tiplerini en belirgin nitelikleriyle tespit etmeye çalıştıklarını görmekteyiz. Elbette ki bu çalışmalar kişilerin dinî yaşantısını daha iyi anlama hususunda oldukça fonksiyonel ve yararlı olmuştur. Ancak yine de bireylerin dinî hayatının sınıflamalara ve bu bağlamda yapılan tanımlamalara sığmayacak kadar büyük bir çeşitlilik ve zenginlik arz ettiği de göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla bu konuda ortaya konulan tiplere gelecekte yapılacak farklı çalışmalarda bazı yeni tiplerin ilave edilebileceği söylenebilir. Esasen bundan ötürü farklı bakış açılarından hareketle farklı değerlendirmelerin gündeme taşınması da gerekmektedir (Yapıcı, 2002). Dindarlığın ölçülmesiyle ilgili olarak bir diğer problem ise din ve dindarlık tanımlarının kavramsallaştırılmasıdır.

Dindarlığın Kavramsallaştırılması

Dindarlık (Ar. tedeyyün, İng. religiosity, religiousness, piety) izafi bir kavramdır ve din ile ilgili tanımlamalardan bağımsız olarak değerlendirilemez. Hatta din kavramının tanımında ortaya çıkan farklılık ve bundan kaynaklanan belirsizlik, çoğu zaman dindarlık kavramı için de söz konusu olabilmektedir (Çoştu, 2009). Dindarlık ile ilgili tanımlar, sadece dinin özüne ve dini algılayana göre değil, dini yorumlayanın bakış açısına göre de değişiklik gösterebilmektedir (Kurt, 2009). Nihayetinde *'din'* ve *'dindarlık'* gibi kavramlar değişik şekillerde tanımlanmıştır. Örneğin sosyologlar, antropologlar, psikologlar bu kavramları hem kendi aralarında hem de her bir bilim dalı birbirinden farklı anlamlarda tanımlamışlardır (Mutlu, 1989). Esasında din araştırmalarına bakıldığında ortaya çıkan tartışmaların çoğunluğunun tanımlama, kavramlaştırma ve ölçme konularında yoğunlaştığı da görülebilmektedir (Mehmedoğlu, 2006).

Sosyal bilimlerdeki kavramların tanımlanmasında yaşanan kargaşa kuşkusuz din sosyolojisine de yansımıştır. Örneğin Vejdi Bilgin'e göre dindarlık, dindar olma, dini yaşama durumudur. Dindar ise dünya görüşü ve yaşam tarzı olarak *'din'*i referans alan kişidir. O'na göre dindarlık bireyin özel hayatında veya kamusal alanda dinî emir ve ritüelleri uygulaması ile kendini açığa vurur (Bilgin, 2003). Abdurrahman Kurt (2009) ise, dindarlığın genel olarak *'bireysel'*lik ile çerçeveslendiğini belirtir. Bu bağlamda dindarlığı, *'dinin insan hayatına etki derecesi'* biçiminde tanımlar. Kurt, bir kimsenin dindar olduğunun vurgulanmasının, onun dini içselleştirdiği; dinî emir, tavsiye ve yasaklara bireysel düzlemde riayet ettiği; dini, gündelik hayatında toplumsal denetleyici olarak kabul ettiği ve kendi yaşayışının bir göstergesi haline getirdiği anlamına geldiğini belirtir. Buna göre dindar bireyin tüm dünyevi ilişkilerinin merkezini, her türlü davranışında dinî saiklerin nüfuzu altında bulunması nedeniyle, Tanrı ya da kutsalla kurulan ilişkiler oluşturur. Böy-

lelikle Kurt, dindarlığı, bir kişinin mensubu olduğu dine ait iman, ritüel ve sembollere ilişkin kabul, yoğunlaşma ve meşgul olma düzeyi olarak tanımlanabileceğini ifade eder. O'na göre dindar (Ar. mütedeyyin) ise mensubu olduğu dinin inanç, ilke, pratik ve sembollerini içselleştirip bunları tutum ve davranışlarında ortaya koyan kişidir (Kurt, 2009).

Ronald L. Johnstone (1992) da dindarlık tanımının, dinin tanımının temel alınarak yapılabileceğini, dinin tanımlanmasından sonra buna göre bir dindarlık kavramsallaştırmasının olabileceğini belirtir. O'na göre din, kutsal ve aşkın güçleri inanmayı içeren inançlar ve pratikler toplamıdır. Bu tanıma göre dindar ise belirli aşkın ve kutsal şeylere inanan, bu inançlar temelinde belirli davranışlarda bulunan ve dinî bir gruba dâhil olan (Johnstone, 1992) kimseye denir. Rudolf Otto ise dini, '*kutsalın tecrübesi*' olarak tanımlamaktadır. O'na göre kutsal, '*korkutucu ve büyüleyici sır*' (mysterium tremendum et fascinans) anlamına gelmektedir (Çoştı, 2009). Buradan hareketle dindarlığı, kutsal olanın ya da belli bir dinin belirli bir zaman ve şartlarda belli bir kişi, grup veya toplum tarafından yaşanması ya da kısaca '*yaşanan din*' şeklinde tanımlayabiliriz (Günay, 2006). Dindarlık olgusunun, yaşanan ya da tecrübe edilen dine tekabül ettiği ifade edilebilir. Çoştı da dindarlığı kişinin kutsalla olan ilişkisi bağlamında bireysel, psikolojik, kültürel ve toplumsal boyutlarda gözlemlenebilen etki ve tepkileri olarak kavramsallaştırır. Böylece Çoştı, kişinin her türlü etki ve tepkisi ve bunların derecesi onun dini yöneliminin birer göstergesi olduğunu ifade eder. Bu durumda, kişinin dinle ilgili etki ve tepkileri, ifade ettiği düşünce, tutum ve davranışları gözlemlenerek anlaşılabilir (Çoştı, 2009). Diğer bir ifadeyle "dindarlık, yaşama ve hissetme yönüyle bireysel, tezahürleri açısından ise toplumsal bir olgudur. Bu bakımdan dindarlık, bireysel yönüyle ne kadar sübjektif bir karaktere sahip ise, sosyal yansımaları açısından da o kadar objektif ve gözlenebilir bir özelliğe sahiptir (Taş, 2006)."

Bireyin dindar olup olmadığı ya da dindarlık düzeyi ancak o kişinin dinî tutum ve davranışlarından hareketle ölçülebilir. Bu noktada, dindarlık tutumlarının ölçülmesi ve bireylerin dini yönelim düzeylerinin belirlenmesi gündeme gelmektedir. Dindarlık ölçme çalışması, özel yöntem ve teknikler kullanarak bir kişinin dindarlık düzeyini saptamak ve varılan sonucu rakamsal değerlerle somutlaştırmaktır. Bu tür çalışmalarda, belirlenen amaca yönelik olarak geliştirilen ölçekler kullanılmaktadır. Dolayısıyla dinî davranışı belirleyici birer unsur olarak dinî tutumların ölçülmesi ancak izafi olarak mümkün olabilmektedir. Nitekim dinî tutum ölçümüyle ilgili yapılan bilimsel çalışmalar, belirlenen hedef doğrultusunda ölçülmeye çalışılan dinî tutum ve davranışlardan hareketle, kişilerin dindarlık ya da dinî yönelim seviyelerine yönelik saptamalardan ibarettir (Çoştı, 2009).

Dindarlığın ölçümüyle ilgili olarak yapılması gereken ilk aşamalardan biri daha önce de belirttiğimiz gibi dindarlığın tanımlanmasıdır. Dindarlık ile neyin kastedildiği net bir biçimde ortaya konulduktan sonra, ölçmede esas alınan dindarlığın mahiyeti ve sınırları tespit edilmelidir (Onay, 2001). Tabi ki dinin tanımlanması konusunda ortaya çıkan, dinin mahiyeti, tarif edenin kişiliği, tarifi yapıldığı dönemin ruhu, dinlerin çeşitliliği, dinlerdeki değer problemi ve dinin orijinal kaynağı gibi değişik tartışmalar, dindarlık araştır-

malarını da etkilemiş, başta ölçme ve ölçek geliştirme olmak üzere çeşitli hususlarda belirsizlik ve tereddütlere neden olmuştur. Ayrıca dindarlık alanındaki araştırmaların ve ölçme çalışmalarının genellikle diğer din ve kültürlerle mensup araştırmacılar tarafından daha yoğun olarak gerçekleştirilmiş olması ve bu araçların özellikle bizim toplumumuzda uygulandığında, beraberinde başka bir takım ek sorunlara yol açması (Mehmedoğlu, 2006) bu belirsizlik ve tereddütleri arttırmıştır.

Kişilerin dinî yaşayışlarını genel çizgiler içerisinde ifade etmede ve buradan hareketle dindarlık tiplerini belirlemede en azından iki temel güçlük söz konusu olmaktadır: Bunların birincisi dindarlık tipolojilerinin neye ve hangi ölçütlere göre oluşturulacağı, ikincisi ise çok farklı dinî yaşayış biçimlerine sahip olan dindarların belirli tiplerde nasıl toplanabileceği sorudur (Yapıcı, 2002).

Sonuç

Dindarlığın ölçülmeye çalışılması çift yönlü bir zorluğu beraberinde getirir. Öncelikle dindarlığın tespitiyle ilgili bir ölçeğin hazırlanması ikincisi de bir tipolojinin ortaya konmasındaki güçlük dolayısıyla zorlu bir girişimdir. Bütün din ve toplumlar için geçerli bir ölçek ve tipoloji geliştirmek ise adeta imkânsızdır. Çünkü her dinin ve toplumun dindarlık anlayış ve kriterleri birbirinden farklıdır. Bu nedenle ancak her bir toplum ve din için ayrı ayrı ölçekler ve tipolojiler ortaya konabilir. Böyle bir girişim için farklı toplum ve dinlere göre hazırlanmış çalışmalardan yararlanılabilir. Bu bakımdan Batı’da yapılmış çalışmalardan istifade edilerek kendi toplumumuz diğer bir ifadeyle Müslüman toplum için bir dindarlık ölçeği geliştirebilir. Nitekim ülkemizde de Batı’da ortaya konan Hıristiyanlık ölçeklerinden istifade edilerek bir takım çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ancak geliştirilen bu ölçeklerin ölçülmek isteneni ne kadar ölçtüğü bugün de tartışma konusudur.

Müslüman dindarlığının ölçülmesiyle ilgili İslâm’ın genel ilkeleri göz önünde bulundurulduğunda ‘*tahkikî dindarlık*’ ve ‘*taklidî dindarlık*’ şeklinde ikili bir tipoloji geliştirmek uygun görünmektedir. Zira İslâm samimi, içten dindarlığı olumlarken bunun dışındaki dindarlığı yadsımıştır. Temel olarak böyle ikili bir tipoloji benimsendikten sonra ayrıca alt tipolojiler de geliştirilebilir. Burada ‘*tahkikî dindarlığı*’, samimi olarak İslâm’ın itikadî esaslarına inanan, ibadet ve ahlaka dair sorumlulukları yerine getiren veya en azından bu yükümlülükleri yapmaya gayret eden kimselerin dindarlığı şeklinde kavramsallaştırabiliriz. Dolayısıyla tahkikî dindarlığın, ‘*derinlikli ahlakî davranış*’ ve ‘*dinî ritüeller*’ bütünlüğü ile kendini gösterebildiği düşünülmektedir. ‘*Taklidî dindarlığı*’ ise, bu üç boyuttan inanç dışındaki ibadet veya ahlakî boyutun her ikisini veya bir boyutunu terk eden, dinin gereklerini yaşama gayretinde bulunmayan kimselerin dindarlığı şeklinde tanımlayabiliriz. Böylelikle taklidî dindarlık, hayatı güçlü bir şekilde yöneten ve mutlak anlamda ahlak üreten bir tipoloji olarak değerlendirilmemektedir. Ancak tabii ki taklit, bireyin duygusal yoğunluğunun derinliğine göre değişik düzeyde amelî pratiklere ve ahlakî davranışlara zemin olabilir. Son tahlilde İslâm açısından ‘*dindarlık*’ iman, ibadet ve ahlak olmak üzere-

re üç temel boyutta değerlendirilmesi gerekir. İslâm'daki 'takva' kavramı esas alınarak 'gerçek dindarlık' bu üç boyutun bütünlüğü olarak değerlendirilmelidir. Böylelikle İslâmî açıdan 'dindarlık' İslâm'ın iman esasları başta olmak üzere temel ilkelerine inanmak, ibadetlerle ilgili emirlerini yerine getirmek ve yasakladığı davranışlardan sakınmak şeklinde kavramsallaştırılabilir.

İslâmî gelenek içerisinde de dindarlık ayrımının genelde 'tahkikî' ve 'taklidî dindarlık' şeklinde kategorileştirildiği görülmektedir. İslâmî literatürde dinî inançların oluşmasında toplumsal geleneklerle birlikte hem araştırma ve bilgi, hem de inancın bireysel olarak özümsemesi ve içselleştirilmesi üzerinde yoğunlaşan kategorileştirmede 'taklidî' ve 'tahkikî dindarlık' olmak üzere iki farklı tipten söz edilmektedir. İslâm kültürü içerisinde yaygın olarak kullanılan bu tür bir sınıflamaya göre delillere dayanmaksızın büyük oranda çevrenin telkini ile meydana gelen ve adeta kişinin içinde doğup büyüdüğü toplumda yaşamış olmasının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan dindarlık biçimine 'taklidî dindarlık' denilmektedir. Neye, niçin ve nasıl inandığının bilincinde olan kişinin dindarlığı ise 'tahkikî' olarak ifade edilmektedir. Esasında bu ayrım, içtenlik temel alınarak yapılmaktadır. İslâm kültüründe yaygın olarak dile getirilen avamın (halkın), havassın (seçkinlerin) ve ehass-ı hassın (en seçkinlerin) dindarlığı şeklindeki sınıflamada da genel vurgunun 'taklidî' ve 'tahkikî iman' üzerinde yoğunlaştığını çok rahat görebilmekteyiz³ (Yapıcı, 2002).

'Tahkikî dindarlık' ve 'taklidî dindarlık' şeklindeki bu tasnif Batı'da yapılan kimi ti-polojiler tarafından da desteklenmektedir. Örneğin Gordon W. Allport dindarlığı, 'hakikî/içten (intrinsic) dindarlık' (din, kişi için bir amaç, içselleştirilmiş bir değerdir) ve 'gayri hakikî/dıştan (extrinsic) dindarlık' (din, kişisel veya sosyal hedeflere ulaşmak için bir araçtır) (Stark, Glock, 1971) şeklinde kategorileştirmektedir. Yine Max Weber (2005) ideal tipler olarak ortaya koyduğu dindarlık biçimleri içerisinde özellikle 'halk dindarlığı' ile 'virtüöz (üstat) dindarlığı' olarak adlandırdığı 'seçkinlerin dindarlığını' birbirinden ayırmaktadır. Her ne kadar Weber, burada ifade edilen kavramlara diğer araştırmacılardan daha farklı bir anlam yüklemekte ise de onun böyle bir sınıflama ile yüksek nitelikli olan ve olmayan dindarlıkları birbirinden ayırması 'taklidî' ve 'tahkikî' dindarlığı çağrıştıracak nitelikte olması dolayısıyla burada dile getirilebilir. Ona göre günümüzde halkın yaşadığı dindarlık 'geleneksel dindarlık'tır. Bundan tamamen farklı bir nitelik taşıyan 'üstat dindarlığı' ise özellikle peygamberlerinin yaşadığı dindarlık şekline tekabül etmektedir (Yapıcı, 2002). Sonuç olarak İslâmî gelenek içerisinde ortaya çıkmış 'tahkikî' ve 'taklidî' dindarlık kategorileştirmelerinin bu ti-polojiler tarafından desteklediği anlaşılmaktadır. Böyle bir kategoride ayırt edici özellik içtenlik, samimiyettir. Bir dinî fenomen olarak dindarlık, hem ihlasla ortaya konan dindarlığı hem de riyakârlıkla sergilenen dindarlığı ifade etmek için kullanılabilir. Ancak şurası açıktır ki dinler, dindarlığın ihlâslısını, samimice ortaya konulmasını kabul eder ve ötekini dışlar ve mahkûm ederler (Okumuş, 2006).

3) Ayrıca bknz: Ünverdi, M. (2013). *Dini Açıdan Taklit*, Ankara: Araştırma Yayınları

İslâm'da esas olarak dindarlık, geniş inanç ve uygulama şekillerini kapsayan çok boyutlu bir kavramdır. Diğer bir ifadeyle İslâm'da dindarlık kişinin inanç ve davranışlarının birbiriyle ilişkili olduğu düşüncesine dayanır. Bu itibarla İslâm'da dindarlığın birbirleriyle ilişkili olarak iki temel boyutundan bahsedilebilir. Biri bireyin, kâinatın yaratıcısı ve ibadet edilmeye layık olan Allah'a eksiksiz ve samimi inancını ve O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, kıyamet gününe ve ahirete olan inancını gösteren inanç boyutu(bâtını / kalbî boyut)dur. Diğeri ise Allah'ın emirlerine eksiksiz bir itaat ve teslimiyet ile Allah'ın yasakladığı davranışlardan kaçınma yoluyla, inananın günlük davranışlarının ve faaliyetlerinin yansıttığı dindarlığın davranış boyutu (zahirî / ameli boyut)dur. Dolayısıyla İslâm'a göre dindar, hayatın olgu, ahlâk ve inanç boyutlarını birlikte değerlendiren ve yaşayan kimsedir (Köroğlu, 2012). İslâm'a göre dindarlık ise, insanın iman-amel temelinde ortaya koyduğu dinî tutum, deneyim ve davranış biçimini, yani dinî yaşantıyı veya dindarca hayatı; inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden ve inanç, bilgi, tecrübe/duygu, ibâdet, etki, organizasyon gibi boyutları olan bir olgu olarak kavramsallaştırılabilir (Okumuş, 2006). Bu çerçevede Müslüman dindarlığının tespiti için geliştirilecek ölçekte tüm bu tanımlamaların ve boyutların göz önünde bulundurulması gerekir. Böylelikle Müslüman toplumlarda dindarlığın saptanmasıyla ilgili olarak ortaya konacak ölçekte dikkat edilmesi gereken ilk husus İslâm'da '*dindarlığın*' çok boyutlu bir fenomen olarak görüldüğü ve ölçeğin İslâm'ın inanç, ibadet ve ahlak ile ilgili boyutlarını kapsayacak şekilde geliştirilmesi gerektiği gerçeğidir. Özellikle İslâm dini için '*dindar*' kavramı –'*takva*' kavramıyla da ilişkilendirilerek- tek boyutlu bir kavram olarak değerlendirilemez. Çünkü gerek Kur'an'ın hükümleri ve gerekse de sünnetin hükümleri temelde emir ve yasaklardan oluşmaktadır. Bu emir ve yasaklar bir bütün olarak düşünülmektedir. İslâm'a göre samimi dindar bir kimsenin sadece emirleri yerine getirmesi beklenilmez, ayrıca yasaklardan kaçınması da gerekir. Örneğin İslâm, namaz kılan birinden yalan söylememesini, içki içmemesini, faize bulaşmamasını, zina etmemesini de bekler. Namaz kılanın yanında bunlardan birini yapan kimse İslâm'a göre samimi dindar olarak görülmez. Yine örneğin bir kişinin farz olan beş vakit namaz ibadetini yerine getirmesini ölçü olarak o kimse için samimi dindar nitelendirebiliriz. Fakat aynı kimse alış-verişinde, ticaretinde yalan söyleyebiliyor, hile yapabiliyor veya faize bulaşabiliyorsa o kimse İslâmî kriterlere göre samimi dindar olarak nitelendirilemez, ona samimi dindar denemez, '*tahkiki*' dindarlık kategorisine dâhil edilmez. Bu çerçevede Müslüman toplumlar için geliştirilecek bir ölçekte kişinin sadece dinin öğretilerini kabul edip etmediğinin, emirlerini yerine getirip getirmediğinin tespiti değil aynı zamanda dince yasaklanmış davranışları yapıp yapmadığının da tespiti gerekir. Ayrıca diğer açıdan dinin emirlerinde gevşeklik gösterip ancak dince yasaklanan yalan söylemek, insanları aldatmak gibi bir takım davranışlarda hassas olan kimselerin de bulunduğu bir gerçektir. Bu nedenle bu tür kimselerin de tespit edilebileceği bir dindarlık ölçeğine ve dâhil edilebileceği tipolojiye ihtiyaç vardır. Başka bir ifadeyle sadece ibadetlerin yerine getirilip getirilmediğinin tespiti ve bunun üzerinden bir tipoloji değil, örneğin İslâm'da '*kebair*'(büyük günahlar) diye ifade edilen Kur'an'da apaçık bir şekilde reddedilen tu-

tum ve davranışların da yapıp yapılmadığının ve böylelikle dindarlıkta ne kadar samimi olunduğunun tespiti de gereklidir. Bu amaca dönük olarak geliştirilecek ölçek için gerekli soruların tespiti ve bu sorulara güvenilir cevapların alınması gibi bir takım güçlükler elbette ki bulunacaktır. Ancak özellikle samimi dindarlığın doğru olarak tespiti için bu da kaçınılmazdır. Bu durum ayrıca dindarlık tespitinde ölçeğin dışına çıkılarak gözlem yoluyla da dindarlık tespitinin yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu anlayışla gerçekleştirilecek çalışmayla dinin bireyin ve toplumun hayatında ne kadar etkili ve onların dinî yaşamda ne kadar samimi olduğu ortaya konabilecektir. Tabi tahkikî dindarlığın ölçülmesi için geliştirilecek ölçekte Kur'an'da ve sünnette belirtilen açık hükümler esas alınmalıdır. Buraya kadar çizilen çerçeve eşliğinde dindarlık ölçeğiyle ilgili ayrıca şu ilkelere de ulaşılabilir:

1. Dindarlık ölçeği için ilgili dinin dindarlık kriterleri ve tanımlaması esas alınarak öncelikle 'din' ve 'dindar' kavramları ilgili dine göre tanımlanmalıdır. Ancak bundan sonra o din ve toplum için sağlıklı bir ölçek geliştirilmeye başlanabilir.
2. Bugün için genel geçer bir dindarlık ölçeğinden bahsetmek neredeyse olanaksızdır. Dinlerin çokluğu ve farklılığı bu bağlamda kendilerine göre dindarlık kriterlerinin varlığı dindarlık ölçeklerinin de çoğullaşmasına ve farklılaşmasına yol açmaktadır. Ayrıca sosyal bilimcilerin de dindarlık ile ilgili farklı değerlendirme kriterleri ölçeklerin çeşitlenmesine neden olmaktadır. Esasında din, dindarlık tanımları değıştikçe doğal olarak da dindarlıkla ilgili çeşitli ölçekler geliştirilmekte, farklı dindarlık tipolojileri ve kavramsallaştırmalar ortaya konulmaktadır. Bu durumun olumlu tarafı ise farklı kültürlere uygulanabilecek ölçeklerin ortaya konulmuş olmasıdır. Bu bakımdan farklı sınıflamaların ve kavramsallaştırmaların varlığı araştırmacıya amaçlarına uygun olarak alternatif ölçekler sunmaktadır. Ayrıca her bir sınıflama ve kavramsallaştırma dinî hayatın zaman içerisinde farklılaşan yönlerini ortaya koymaktadır. Böylelikle hem farklı açılardan dindarlığın ölçülmesi hem de zaman içerisinde dindarlığın farklılaşan yönlerinin tespiti imkânı elde edilmektedir. Burada tekrar hatırlatılması gereken, günümüze kadar geliştirilen ölçeklerin hiç birinin dindarlığı tam olarak ifade edebilecek düzeyde olmadığıdır. Ancak ölçeklerdeki ve tipolojilerdeki çeşitlilik ve ayrıca bu yöndeki çalışmalar dindarlık olgusunun resmedilmesinde tamamen olmasa bile en azından konunun bir yönüne ışık tutması itibariyle değerlidir. Burada dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta da geliştirilecek ölçeklerin uygulamalı çalışmalarla desteklenmesi gerektiğidir. Ayrıca dindarlığın tespitinde sadece ölçekten değil gözlemden de yararlanılmalıdır. Yanı sıra nicel yöntemler ile birlikte nitel araştırma yöntemleri de kullanılarak bireylerin öznel dünyaları da açığa çıkarılmalıdır.
3. Bir dinin müntesipleri arasında farklı dindarlık biçimlerinin ortaya çıkmasının nedeni sadece dinlerin dayandıkları ve esasını teşkil eden öğretilerinin farklılığı değil ayrıca sosyo-kültürel, ekonomik, politik ve coğrafi faktörlerdir. Dolayısıyla bu faktörler de göz önünde bulundurularak farklı ölçekler geliştirilmelidir. Dindar-

lığın farklı olarak tezahüründe etkili olan unsurlardan biri de bireyin, dindarlığın farklı boyutlarıyla ilgili ilişkisidir. Dolayısıyla dindarlığın her bir boyutunun birey için ifade ettiği anlamın da ortaya konulması gerekir.

4. Bugün dindarlık ile ilgili olarak çok boyutlu değerlendirmeler yoğunluk kazanmaktadır. Dolayısıyla dindarlığın tespitiyle ilgili olarak tek boyutlu tespitler yeterli görülmemektedir. Ancak her bir boyutta eşit olarak değerlendirilmemelidir. Hangi boyutun ön plana çıkacağını belirleyecek olan dinin karakteridir. Örneğin İslâm'da dindarlığın pratik boyutu bilgi boyutunun önündedir. Dolayısıyla bilgi boyutunun ön plana çıkarılması, ritüel boyutuyla eşit olarak değerlendirilmesi veya sadece bilgi boyutunun tespitinin yeterliliği özellikle İslâm dindarlığı için doğru değildir.
5. Son olarak, geliştirilecek ölççekler kişilerin tutumlarını değil davranışlarını ölçmeye dönük olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Arslan, M. (2002). *Türk popüler dindarlığı üzerine sosyolojik bir araştırma: çorum örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, EÜ SBE Kayseri)
- Arslan, M. (2003). *Popüler dindarlık ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenilirlik çalışması*, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* III, (1. Sayı), s. 97-116.
- Bilgin, V. (2003). *Popüler kültür ve din: dindarlığın değişen yüzü*, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 12(1), 193-214.
- Çelik, C. (2005). Dindarlık tipolojilerine metodolojik bir yaklaşım, *İslâmîyat* 8(2), 71-90.
- Çoştı, Y. (2009). Dine normatif ve popüler yaklaşım (bir dini yönelim ölçeği denemesi), *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(15), s. 119-139.
- Demerath, N.J (1976). *Religion and Social Class in America*, *Sociology of Religion*, edit: Roland Robertson, New York
- Fırat, E. (1977). *Üniversite öğrencilerinde Allah inancı ve din duygusu: din psikolojisi açısından bir değerlendirme*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. Ankara.
- Gellner, E. (1994). *Postmodernizm, İslâm ve us*, (çev. Bülent Peker), Ankara: Ümit Yayıncılık
- Glock, C. Y. (1998). *Dindarlığın boyutları üzerine*, (çev. M. Emin Köktaş) içinde: *Din Sosyolojisi*, Der: Yasin Aktay-M. Emin Köktaş, Ankara: Vadi Yayınları, s. 252-274.

- Günay, Ü. (1999). Erzurum kenti ve çevresinde dini hayat, Erzurum: Erzurum kitaplığı
- Günay, Ü. (2001). *Türk dünyasının din önderleri tipolojisi*, Avrasya Etüdüleri, No: 21
- Günay, Ü. (2006). *Dindarlığın sosyolojisi* içinde: Dindarlığın sosyo-psikolojisi (editörler: Ünver Günay-Celeleddin Çelik), Adana: Karahan Kitabevi, s. 1-59.
- Hodgson, M.G.S. (1993). *İslâm'ın serüveni-bir dünya medeniyetinde tarih ve bilinç I* (çev. Metin Karabaşoğlu), İstanbul: İz Yayınları.
- Johnstone, Ronald L. (1992). *Religion in society*, New Jersey.
- Karashaşin, H. (2008). *Din sosyolojisinde dindarlığın ölçülmesi problemi üzerine bir araştırma*, AÜİFD XLIX, sayı: I 191-200, 465-478.
- Koştaş, M. (1995). *Üniversite öğrencilerinde dine bakış*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Köktaş, M. E. (1993). *Türkiye'de dinî hayat*, İstanbul: İşaret Yayınları
- Köroğlu, C. Z. (2012). *Türkiye'de dini hayatın incelenmesi: bütüncül bir yaklaşım*, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 1(2), s. 82-102.
- Kurt, A. (2009). Dindarlığı etkileyen faktörler, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), s. 1-26.
- Mehmedoğlu, A. U. (2006). Dindarlığın peşinde: din psikolojisinde araştırma, ölçme ve yorumlama üzerine, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 19(3), s. 465-478.
- Mutlu K. (1989). *Bir dindarlık ölççeği (sosyoloji'de yöntem üzerine bir tartışma)*, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 3 (4), s. 194-199.
- Ocak A. Y. (2001). *Türkler, Türkiye ve İslâm: yaklaşım, yöntem ve yorum denemeleri*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Okumuş E. (2006). Gösterişçi dindarlık, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI(2), s. 17-35.
- Onay, A. (2001). *Dindarlık ölçme çalışmaları: dindarlık ölçümünde üç farklı yaklaşım ve ölçmenin esasları*, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 14(3-4), s. 439-449.
- Peker, H. (2000). *Din Psikolojisi*, Samsun: Çamlıca Yayınları.
- Stark, R. - C.Y. G. (1971). *Dimensions of religious commitment*, Sociology of Religion (Ed. Roland Robertson), Penguin Books, Middlesex
- Taplamacioğlu, M. (1962). Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet Ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi, *İlahiyat Fakültesi Dergisi* (10. Sayı), s. 141-151.
- Taş, K. (2006). *Dindarlığın kriterleri üzerine tipolojik bir araştırma*, içinde: dindarlığın sosyo-psikolojisi, (editörler: Ünver Günay-Celeleddin Çelik), Adana: Karahan Kitabevi, 175-206.

Uysal, V. (1995). İslâmî Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma, *İslâmî Araştırmalar*, 8(3-4), s. 263-271.

Ünverdi, M. (2013). *Dinî açıdan taklit*, Ankara: Araştırma Yayınları.

Weber, M. (2005). *Sosyoloji yazıları*, (çev. Taha Parla), İstanbul: İletişim Yayınları.

Yapıcı, A. (2002). Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık, *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), s. 75-117.